

Τζων Ρωλς, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός*,
Μτφ. Σπύρος Μαρκέτος, Αθήνα, Μεταίχμιο,
2004, σσ. 480

Εισαγωγή

Εδώ και πάνω από τρεις δεκαετίες το έργο του Τζων Ρωλς κατέχει μια σημαντική θέση στη σύγχρονη πολιτική και ηθική φιλοσοφία, ξεπερνώντας τα όρια της αγγλοσαξονικής φιλοσοφίας. Ο λόγος γι' αυτή την επίδραση δε βρίσκεται μόνο στην ιδιαίτερη φιλοσοφική οξύνοια του Ρωλς, ούτε προκύπτει αποκλειστικά από το περιεχόμενο των συγκεκριμένων θέσεων που πήρε τόσο ως προς τις βασικές πολιτικές ελευθερίες όσο και ως προς το περίγραμμα μιας αναδιανεμητικής κοινωνικής δικαιοσύνης: πολύ πιο σημαντικός ήταν ο τρόπος με τον οποίο ο Ρωλς έδωσε ξανά υπόσταση σε ένα συνολικό πρόγραμμα φιλοσοφικής υποστήριξης μιας κανονιστικής θεωρίας της δικαιοσύνης, που να μπορεί με τρόπο συνεκτικό και επαρκή να αποτελέσει θεμέλιο μιας ευρύτερης κοινωνικής και πολιτικής θεωρήσης. Οι δύο βασικές αρχές της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας ("justice as fairness") που πρότεινε¹ καθαυτές δεν απέχουν από το πολιτικό περίγραμμα των μεταπολεμικών δυτικών αναπτυγμένων δημοκρατιών (τουλάχιστον σε επίπεδο διακηρύξεων για την κατοχύρωση ενός πλαισίου βασικών πολιτι-

κών και κοινωνικών δικαιωμάτων). Διατυπώθηκαν, όμως, όχι στο πλαίσιο μιας παραλλαγής του ωφελιμισμού, όπως συνέβη με τις περισσότερες θεωρίες ηθικής ή δικαίου στα πλαίσια της αγγλοσαξονικής φιλοσοφίας, αλλά μιας προσπάθειας να ανανεωθεί η παράδοση του κοινωνικού συμβολαίου και μια επί της ουσίας καντιανή σύλληψη του πρακτικού λόγου. Γι' αυτόν το λόγο και θα βρεθεί στο στόχαστρο επίμονης κριτικής και από τη μερικά κλασικών ωφελιμιστικών απόψεων, αλλά και πιο ιστορικιστικών κοινοτιστικών απόψεων.

Στα ελληνικά πλέον κυκλοφορεί ο κύριος όγκος του έργου του Ρωλς: η *Θεωρία της δικαιοσύνης* (Πόλις, 2001), το *Δίκαιο των λαών* (Ποιότητα, 2002) και τώρα ο *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, που θα είναι το αντικείμενο αυτού του μικρού σημειώματος².

Σημειώνουμε ότι, παρότι θεωρούμε πολύ καλή τη μετάφραση του Σπ. Μαρκέτου (που ενισχύεται και από ένα χρηστικό γλωσσάριο), εντούτοις δεν πειστήκαμε για την επιλογή του να αποδώσει την κομψική έννοια «fairness» ως *επιείκεια*, και γι' αυτό επιμένουμε στην απόδοση του ως *ακριβοδικία*, που χρησιμοποιείται σε άλλες μεταφράσεις του Ρωλς ή σε άλλα κείμενα για το έργο του.

Η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης

Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός περιλαμβάνει τις αναθεωρήσεις στις οποίες προχώρησε ο Ρωλς ως προς τη θεωρία του για τη δικαιοσύνη με βάση και τις συζητήσεις και τις αντιπαραθέσεις τις οποίες προκάλεσε η *Θεωρία της Δικαιοσύνης*.

Η βασική επιστημολογική μετατόπιση στην οποία προβαίνει είναι η έμφαση σε μια *πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης* και όχι σε μια *περιεκτική ηθική θεωρία ή δόγμα*. Μια περιεκτική θεωρία ή δόγμα περί ηθικής περιλαμβάνει μια ορισμένη σύλληψη του αγαθού και δεσμευτικές αντιλήψεις περί της συμπεριφοράς ή των σκοπών των ατόμων και εκτός των ορίων της πολιτικής, ενώ μπορεί να έχει φιλοσοφική ή θρησκευτική θεμελίωση. Το πρόβλημα γεννάται, κατά τον Ρωλς, από την ύπαρξη αρκετών και συχνά ασύμβατων μεταξύ τους περιεκτικών δογμάτων μέσα στη σύγχρονη κοινωνική ζωή, γεγονός που καθιστά ανέφικτη τη θεμελίωση μιας θεωρίας της δικαιοσύνης πάνω σε ένα περιεκτικό ηθικό ή πολιτικό δόγμα, μια περιεκτική φιλοσοφική θεώρηση. Θεωρεί προβληματικό το γεγονός ότι η *Θεωρία της Δικαιοσύνης* έτεινε προς μια περιεκτική ηθική θεμελίωση. Η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης προσπαθεί να ορίσει με ποιο τρόπο τα μέλη μιας κοινωνίας με διαφορετικά περιεκτικά ηθικά, πολιτικά ή θρησκευτικά δόγματα μπορούν μέσα από μια διαδικασία *επάλληλης* συναίνεσης να συμφωνήσουν σε ένα πλαίσιο πολιτικής συνταγματικής κοινωνίας που να λειτουργεί με βάση μια αντίληψη της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας. Εάν η *Θεωρία της δικαιοσύνης* προσπάθησε να αποδείξει τη θεωρητική και φιλοσοφική ανωτερότητα της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας απέναντι σε άλλες φιλοσοφικές θεωρήσεις και σε αυτή τη βάση

να αναδείξει το κανονιστικό περιεχόμενο της συνύπαρξης σε μια δίκαιη κοινωνία με ίσους και ελεύθερους πολίτες, ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός, από την άλλη, προσπαθεί να υποστηρίξει τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να αναδειχτεί αυτή ακριβώς μέσα από το γεγονός της ύπαρξης αντιπαρατιθέμενων περιεκτικών φιλοσοφικών, ηθικών ή θρησκευτικών θεωριών.

Ο πολιτικός κατασκευισμός

Η πρόκληση της πολιτικής αντίληψης για τη δικαιοσύνη έχει μεθοδολογικές συνέπειες. Αυτές φαίνονται στην διατύπωση ενός σχήματος *πολιτικού κατασκευισμού*. Ο κατασκευισμός αντιπαρατίθεται στην ηθική ενορασοκρατία αντιμετωπίζοντάς την ως μια εκδοχή ηθικού ρεαλισμού που υποστηρίζει ότι μπορούμε να ορίσουμε μέσω του θεωρητικού λόγου ηθικές αρχές που να μπορούν να οδηγήσουν σε ηθικές κρίσεις με αξιώσεις αλήθειας.

Για τον Ρωλς ο κατασκευαστικός χαρακτήρας της θεωρίας της δικαιοσύνης προκύπτει από την έννοια του συμβολαίου και αποτελεί προέκτασή της ως υποθετικής διαπραγμάτευσης ανάμεσα σε ορθολογικούς δρώντα υποκείμενα. Διακρίνει, όμως, τον πολιτικό κατασκευισμό από τον καντιανό ηθικό κατασκευισμό, που στηρίζεται σε ισχυρές φιλοσοφικές και μεταφυσικές βάσεις.

Ο πολιτικός κατασκευισμός του Ρωλς είναι γεγονός ότι μπορεί να αναγνωσθεί και υπό το πρίσμα συνολικότερων αντιθεμελιωτικών και ιστορικοιστικών τάσεων στην αμερικανική φιλοσοφία από τη δεκαετία του 1970³. Δεν νομίζουμε, όμως, ότι αυτό αποδίδει τη βασική κατεύθυνσή του. Για τον Ρωλς, ο διαδικαστικός χαρακτήρας της πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης δεν εί-

ναι τόσο μια πραγματιστική αντίληψη της δικαιοσύνης, όσο –και κυρίως– μια πολιτική και φιλοσοφική τοποθέτηση ότι η αντίληψη της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας μπορεί να προκύψει μέσα από το σύνολο των πρακτικών και διαδικασιών που σχετίζονται με τις σύγχρονες συνταγματικές δημοκρατίες, αλλά ταυτόχρονα είναι η μόνη που –ακριβώς επειδή μπορούμε να υποθέσουμε την επάλληλη συναίνεση ατόμων με διαφορετικές κοσμοθεωρίες– που μπορεί συνεκτικά να αποτελέσει ένα κανονιστικό πλαίσιο για αυτές τις κοινωνίες. Πρόκειται, δηλαδή, για τον πυρήνα ενός σχήματος *κοινωνικού συμβολαίου* ως *θεωρητικής* (και όχι ιστορικής) δυνατότητας μιας θεωρίας της δικαιοσύνης.

Η σημασία της έννοιας του προσώπου

Στο βαθμό που ο Ρωλς επιλέγει μια αρκετά λιγότερο θεμελιωτική κίνηση για να μπορέσει να υποστηρίξει τη σημασία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, και μετατοπίζεται από την περιεκτική ηθική υποστήριξη σε μια αντίληψη της δικαιοσύνης ως πολιτικής κατασκευής στην οποία μπορεί να τείνει η πολιτική διαδικασία ελεύθερων και ίσων ατόμων, παρά τις κοσμοθεωρητικές ή πολιτικές διαφορές τους, αποκτά ιδιαίτερη σημασία η απόδοση συγκεκριμένων ηθικών δυνάμεων στα πρόσωπα. Αυτές είναι κατά τον Ρωλς το αίσθημα δικαιοσύνης και η ικανότητα για αντίληψη του αγαθού, που επιτρέπουν στα πρόσωπα να διαμορφώνουν όρους μιας ακριβοδικίας κοινωνικής συνεργασίας. Η έννοια του προσώπου δεν έχει τόσο το χαρακτήρα μιας ανθρωπολογικής παρατήρησης, όσο της διατύπωσης των αναγκαίων προϋποθέσεων για τη θεώρηση μιας κοινωνίας με μέλη ικανά να συμφωνή-

σουν πάνω σε θεμελιώδη αγαθά και ελευθερίες και να αρθρώσουν όρους κοινωνικής συναίνεσης πάνω σε αρχές δικαιοσύνης, παρά τις διαφωνίες τους σε επίπεδο περιεκτικών δογμάτων. Γίνεται έτσι αναγκαία η ιδεατή (και όχι ιστορική) συνθήκη της θεωρίας κοινωνικού συμβολαίου που προτείνει ο Ρωλς. Επιπλέον, επιτρέπει να συνδεθούν οι αρχές της δικαιοσύνης με ένα κριτήριο επιλογής από τη μεριά των ελεύθερων ατόμων στη βάση μιας σειράς πρωταρχικών αγαθών τους (που περιλαμβάνουν τις βασικές ελευθερίες, την ελευθερία μετακίνησης και επιλογής απασχόλησης, τις εξουσίες και τα προνόμια των αξιωμάτων και των υπεύθυνων θέσεων στους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς, το εισόδημα και τον πλούτο και, τέλος, τις κοινωνικές βάσεις του αυτοσεβασμού).

Ιδιαίτερη σημασία έχει σε όλη αυτή τη διαπραγμάτευση η έννοια του *εύλογου* (*reasonable*). Για τον Ρωλς, τα πρόσωπα είναι εύλογα όταν προτείνουν αρχές και κριτήρια ακριβοδικίας συνεργασίας μεταξύ ίσων και δέχονται να συμμορφωθούν προς αυτούς τους κανόνες εάν ξέρουν ότι και τα άλλα πρόσωπα πρόκειται να πράξουν το ίδιο. Ο Ρωλς διακρίνει την έννοια του εύλογου τόσο από την έννοια του ορθολογικού (που στη συγκεκριμένη περίπτωση παραπέμπει στον υπολογισμό του ατομικού αγαθού και μόνο, χωρίς εκείνη την ηθική ευαισθησία που τείνει προς μια ακριβοδικια κοινωνική συνεργασία), αλλά και από τον αλτρουισμό (την αναζήτηση μόνο του γενικού αγαθού). Σπεύδει, όμως, να τονίσει και τη συμπληρωματικότητα του εύλογου και του ορθολογικού, θεωρώντας ότι συνδέονται με τις βασικές ηθικές δυνάμεις (το εύλογο με την αίσθηση της δικαιοσύνης, το ορθολογικό με την ικανότητα αντίληψης του αγαθού).

Εν κατακλείδι

Η κυκλοφορία του Πολιτικού Φιλελευθερισμού ολοκληρώνει την πρόσβαση του ελληνικού κοινού στη σκέψη του Ρωλς και του επιτρέπει να έχει μια ολοκληρωμένη εικόνα της θεωρητικής του διαδρομής. Χωρίς να ανατρέπει τη Θεωρία της δικαιοσύνης προσπαθεί να ενισχύσει τη θεωρητική αποτελεσματικότητα κρίσιμων πτυχών της, έστω και εάν κάποια ερωτήματα παραμένουν εντέλει πιο ανοιχτά από ό,τι και ο ίδιος ο Ρωλς θα ήθελε (για παράδειγμα η πραγματική δυνατότητα της επάλληλης συναίνεσης).

Πέρα όμως από την κατάδειξη της σημασίας του απαιτείται και η κριτική αναμέτρησή με το έργο αυτό. Είναι προφανές ότι το θεωρητικό σχήμα και η υποστήριξη που κάνει ο Ρωλς έχει μεγάλο ενδιαφέρον και το ίδιο ισχύει και για την οριοθέτησή του απέναντι τόσο σε μια κλασική ωφελμιστική οπτική όσο και σε μια «κοινοτιστική» οπτική. Επίσης προφανές είναι ότι η υπεράσπιση που κάνει σε βασικά πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα είναι σαφώς προτιμότερη από την αμφισβήτησή τους είτε από τις επιθετικές νεοφιλελεύθερες θεωρίες μιας ατομικής επιβίωσης είτε από τη σχετικιστική υπονόμευσή τους.

Από την άλλη, όμως, και ο Ρωλς μοιράζεται μερικά από τα θεμελιακά όρια της αστικής νομοκοινοπολιτικής σκέψης και φιλοσοφίας: Τον εγκλωβισμό σε μια θέωση της κοινωνίας ως αθροίσματος ατόμων. Την αναγκαστική καταφυγή σε μια σειρά από –επί της ουσίας– ανθρωπολογικές παραδοχές περί του εγγενούς ορθολογισμού και του επίσης εγγενούς πνεύματος κοινωνικής συνεργασίας αυτών των ατόμων. Τον αυτοπεριορισμό εντός του ορίζοντα των σύγχρονων αστικών συνταγματικών δημοκρατιών και των θεμελιωδών καπιταλιστικών οικονομικών δομών⁴. Την αντίληψη του πρακτι-

κού λόγου έξω και πέρα από αντικειμενικές ιστορικές κοινωνικές δυναμικές. Και αυτό δεν μπορούμε να το παραβλέψουμε. Όπως και δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι μια από τις ανατροπές που έφερε ο μαρξισμός ήταν ακριβώς ότι αναδεικνύει την «καλή κοινωνία» όχι ως υπόθεση εργασίας ή αποτέλεσμα μιας διαδικασίας θεωρητικής κατασκευής, αλλά ως αντικειμενική δυναμική μέσα στις ίδιες τις κοινωνικές αντιθέσεις. Και αυτό είναι πέρα από τα όρια της θεωρητικής προσπάθειας του Ρωλς.

Παναγιώτης Σωτήρης

Σημειώσεις

1. «Πρώτον, κάθε άτομο έχει ένα ίσο δικαίωμα στο πιο εκτεταμένο συνολικό σύστημα ίσων βασικών ελευθεριών που είναι συμβατό με ένα παρόμοιο σύστημα ελευθερίας για όλους. Δεύτερον, οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες πρέπει να διευθετούνται έτσι ώστε: α) να αποβαίνουν στο μεγαλύτερο όφελος των λιγότερο ευνοημένων (...) και β) να βρίσκονται σε συνάρτηση με αξιώματα και θέσεις που είναι ανοιχτά σε όλους υπό συνθήκες μιας ακριβοδίκαιης ισότητας ευκαιριών», John Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, σ. 302.

2. Το βιβλίο του Κ. Παπαγεωργίου *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης*, Αθήνα, Νήσος, 1994 είναι μια ιδιαίτερα χρήσιμη εισαγωγή στο έργο του Ρωλς, ενώ η σημαντική μελέτη του Γρηγόρη Μολύβα *Δικαιώματα και Θεωρίες δικαιοσύνης (Rawls, Dworkin, Nozick, Sen)*, Αθήνα, Πόλις, 2004 βοηθά πολύ στην κατανόηση των αντιπαράθεσεων εντός της αγγλοσαξονικής ηθικής φιλοσοφίας των τελευταίων δεκαετιών.

3. Έτσι έχει ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίο διαβάσει ο νεοπραγματιστής Ρόρτυ την πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης. Βλ. σχετικά Richard Rorty, *Objectivity, Relativism and Truth*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

4. Παρότι ο ίδιος ο Ρωλς θέτει το θέμα της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής εκτός των πρώτων αρχών δικαιοσύνης θεωρώντας ότι είναι υπόθεση συγκεκριμένων ιστορικών παραδόσεων, εντούτοις είναι σαφές ο προσανατολισμός του προς μια κοινωνία αστικών πολιτικών μορφών και ανάλογων κοινωνικών σχέσεων.